

Spolne razlike u narcisoidnosti

Ručević, Tomislav

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:467132>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Psihologije

Tomislav Ručević

Spolne razlike u narcisoidnosti

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Silvija Ručević

U Osijeku, 2014

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1 TEORIJE RAZVOJA NARCIZMA	3
1.2 OBILJEŽJA NARCIZMA.....	4
1.3 ZDRAVI I PATOLOŠKI NARCIZAM.....	5
1.4 PODTIPOVI NARCIZMA	6
2. SPOLNE RAZLIKE	7
2.1 NARCIZAM (NI)JE MASKULINIZAM.....	7
2.2 RAZVOJ SPOLNIH RAZLIKA PREMA PSIHOANALITIČKOM STAJALIŠTU	8
2.3 DIMENZIJE UPITNIKA NARCISTIČKE LIČNOSTI.....	9
2.4 SPOLNE RAZLIKE U EKSPRESIJI NARCIZMA.....	9
2.4.1. SEKSUALNOST I NARCIZAM	10
2.5 NARCIZAM I AGRESIJA.....	11
2.5.1. NASILJE U ROMANTIČNIM ODNOSIMA	12
2.5.2. NARCIZAM I SAMOPOŠTOVANJE.....	13
3. DRUŠTVENI FAKTORI	14
3.1 NARCIZAM U ADOLESCENCIJI.....	14
3.2 NARCIZAM DANAS	15
4. ZAKLJUČAK	16
LITERATURA	17

SAŽETAK

Ovaj rad obrađuje temu narcizma kao patološke pojave, ali i kao dimenzije normalne ličnosti. Daje uvid u razlike između zdravog narcizma i narcističkog poremećaja ličnosti. Opisuje razvoj shvaćanja pojma 'narcistička ličnost', dotiče se kliničke slike i razgraničava bliske pojmove iz psihopatologije. Smješta narcizam u takozvanu 'mračnu trijadu' dimenzija ličnosti i objašnjava sličnosti i razlike s bliskim poremećajima. U detalje opisuje etiologiju narcizma i ulogu roditelja u izgradnji normalne ličnosti. Objašnjava modele i dimenzije narcisističkog poremećaja ličnosti te ih komentira s obzirom na spolne razlike. Razmatra spolne razlike kako u razvoju tako i u ekspresiji narcisističke ličnosti te ih objašnjava u kontekstu povezanosti sa seksualnošću i agresijom. Komentira pojavnost agresije potaknute narcizmom u romantičnim odnosima i razlikuje uzroke takve agresije kod žena i muškaraca. Dotiče se pojma samopoštovanja povezanog s narcisizmom i agresivnim ponašanjem. Objašnjava razliku između maskuliniteta i narcisizma te se osvrće na neravnopravnost spolova kao jedan od faktora koji uvjetuju spolne razlike u razvoju narcisističke ličnosti. Pojašnjava društvene faktore koji stoje u pozadini modernog narcizma te razvoj narcističkih crta ličnosti od adolescentskih dana s obzirom na spol. U zaključku se osvrće na stav modernog društva prema narcisizmu, komentira sociološke uzroke spolnih razlika i upućuje na sve veću pojavnost i opravdanost narcizma.

Ključne riječi: narcizam, spolne razlike, agresija.

1. UVOD

Poremećaji ličnosti dijele se na tri podvrste: ekscentrične, dramatične i anksiozne poremećaje ličnosti, a svaka od navedenih skupina sadržava međusobno srodne poremećaje. Dramatični jesu disocijalni (antisocijalni), granični (*eng.* *borderline*), narcistički i histrionski poremećaji ličnosti (Begić, 2011). Budući da se navedeni (a i neki drugi) poremećaji u literaturi, kako popularnoj tako i znanstvenoj, često miješaju, za početak ih treba razlikovati.

Disocijalni poremećaj ličnosti iz Međunarodne klasifikacije bolesti i srodnih zdravstvenih problema (MKB) odgovara antisocijalnom poremećaju ličnosti iz Dijagnostičkog i statističkog priručnika za mentalne bolesti (*eng.* *Diagnostic and statistical manual of mental disorders – DSM*), a glavno mu je obilježje zanemarivanje i nepoštivanje prava drugih ljudi. Obilježavaju ga brze reakcije, impulzivnost, traženje zadovoljenja vlastitih potreba “ovdje i sada”, nebriga o osjećajima drugih, neodgovornost, nepokoravanje zakonskim normama te razdražljivost i agresivnost (Begić, 2011). Dijagnoza antisocijalnog poremećaja ličnosti najčešće se postavi u kasnoj adolescenciji ili ranoj odrasloj dobi te je puno češći kod muškaraca nego kod žena (Ellis, 2008).

Kod graničnog poremećaja ličnosti radi se o nestabilnosti identiteta, interpersonalnih odnosa i raspoloženja. Identitet se očituje u nesigurnoj predstavi o sebi, svojim ciljevima, seksualnoj orijentaciji i izboru profesije te takve osobe lako zapadaju u depresiju, anksioznost i iritabilnost uz nalete nekontroliranog bijesa i česte pokušaje samoubojstva (Frančisković i Moro, 2009). Istraživanja pokazuju kako se granični poremećaj ličnosti puno češće javlja među ženskom populacijom (Ellis i sur., 2008).

Narcistički poremećaj ličnosti najjednostavnije se definira kao sklonost pretjeranoj usmjerenosti prema sebi (Ellis i sur., 2008). Kernberg (1975; prema Praper, 1994) smješta narcističku osobnost unutar granične (*borderline*) osobnosti, no kasnije Kohut (1978; prema Praper, 1994) ukazuje na značajnu razliku u odnosu na graničnu i psihotičnu osobnost. Osnovna su obilježja narcisoidne ličnosti pretjerani osjećaj važnosti i jedinstvenosti, traženje pažnje, potreba za divljenjem od strane drugih ljudi, ali i potpuni gubitak razumijevanja za njih. Osobe s narcističkim poremećajem također precjenjuju svoje sposobnosti, preuveličavaju svoja postignuća i konstantno očekuju pohvale (Begić, 2011). Opis narcističkog poremećaja ličnosti u DSM-IV uključuje grandioznu sliku o sebi, potrebu za divljenjem te nedostatak empatije (APA, 2000; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008), a često uključuje arogantnost, osjećaj

povlaštenosti i potrebu za eksploatacijom drugih ljudi te je u pozitivnoj korelaciji s dominantnošću i agresijom (Sturman, 2000; prema Ryan i sur., 2008). Osim s bliskim poremećajima ličnosti, narcizam se često dovodi u vezu i s nekim crtama ličnosti, a najčešće se miješa s pojmom psihopatije ili makijavelizma, koji zajedno s narcizmom tvore tzv. mračnu trijadu.

Mračna trijada (eng. *dark triad*) sastoji se od tri antisocijalne subkliničke crte ličnosti: makijavelizma (manipulacije drugima), narcizma (osjećaja grandioznosti, povlaštenosti, dominantnosti te vlastite superiornosti) te psihopatije (visoke impulzivnosti te traženja uzbuđenja, praćenih niskom empatijom i anksioznosti) (Paulhus i Williams, 2002; prema Stead, Fekken, Kay i McDermott, 2012). Te su tri crte ličnosti međusobno povezane, no nisu ekvivalentne, što znači da su to konstrukti koji se preklapaju, ali su međusobno različiti. Ove crte dijele “zlonamjeren karakter” sa sklonostima samopromicanju, emocionalne hladnoće, dvoličnosti te agresivnosti, a pojedinci koji posjeduju ovaj mračni stil ličnosti skloni su vrlo velikom broju antisocijalnih ponašanja (Stead, Fekken, Kay i McDermott, 2012).

Neki autori, primjerice Murphy i Vess (2003) tretiraju psihopatiju kao pojam nadređen narcisističkom, graničnom ili antisocijalnom poremećaju, objašnjavajući kako je psihopatija empirijski konstrukt koji objedinjuje nekoliko crta ličnosti koje će, ovisno o njihovoj istaknutosti, odrediti ekspresiju u vidu nekog od gore spomenutih poremećaja. Međutim, za razliku od psihopatije, narcisistički poremećaj ličnosti formalna je dijagnoza u DSM-IV te se u kliničkoj slici i dijagnozi od nje zamjetno razlikuje.

Unatoč važnim teorijskim i kliničkim razlikama između psihopatije i narcizma, oni i dijele nekoliko karakteristika. Primjerice, narcizam i psihopatija dijele nekoliko interpersonalnih i afektivnih faktora (npr. grandioznost, interpersonalna eksploatacija, nedostatak grižnje savjesti ili empatije) za koje se smatra da su glavni prediktori agresije i nasilja (Blackburn, 1998; prema Penney, Moretti i Da Silva, 2008).

Mračna se trijada, kao kompozitni konstrukt, može konceptualizirati kao vrsta “socijalne simptomatologije”, odnosno devijantne socijalizacije karakterizirane interpersonalnim problemima, alijenacijom od drugih ljudi te impulzivnošću. Unatoč tome, kada su crte mračne trijade promatrane odvojeno, jedini zajednički korelat bila je niska ugodnost (Jonason i sur., 2010; prema Stead, Fekken, Kay i McDermott, 2012). S obzirom na snažnu povezanost mračne trijade i socijalne simptomatologije, provedene su eksploratorne analize koje su pokazale kako je

subklinička psihopatija blisko povezana sa srži socijalno “zlonamjernih” crta te česticama koje ukazuju na devijantnu socijalizaciju i impulzivnost. Kod makijavelizma te su povezanosti očite na razini čestice, no ne i na razini crte ličnosti.

Međutim, čini se da je narcizam poseban, različit konstrukt koji je povezan s drugim aspektima psihopatologije. Prema tome, dok je konstrukt mračne trijade povezan sa socijalnom simptomatologijom, povezanost postoji prvenstveno zbog psihopatije te, u manjoj mjeri, makijavelizma. Za dublje razumijevanje razlike između ovih konstrukata i razumijevanje narcizma kao zasebnog entiteta treba proučiti razvoj narcisoidne ličnosti.

1.1 TEORIJE RAZVOJA NARCIZMA

Brojni kliničari, većinom psihoanalitičari, navode kako je odnos majke i djeteta najistaknutiji aspekt razvoja narcističke ličnosti budući da su majke glavni skrbnici o malenoj djeci. Specifično, razdoblje tijekom kojega se dijete odvaja i individualizira od majke najbitnije je za razvoj narcizma. Ovu je fazu razvoja, koja traje od otprilike petog mjeseca do kraja treće godine, Margaret Mahler okarakterizirala kao “prvi kritični preduvjet za razvoj i održavanje smisla identiteta” (Mahler, 1963, str. 309).

Begić (2011) navodi kako su roditelji osoba s narcističkim poremećajem obično hladni, udaljeni i odbacujući. Oni ne hvale djetetova postignuća i sposobnosti. Dijete se nastoji boriti protiv odbacivanja, osjećaja bezvrijednosti i nezadovoljstva te odrasta s “lažnim egom”. Ono samo sebi dokazuje vrijednost i talentiranost i tako započinje narcistički poremećaj. Narcizam u odrasloj dobi izraz je dječje nesigurnosti i nezadovoljene potrebe za pažnjom, a pojavljuje se i kao posljedica zlostavljanja, zanemarivanja, sukoba u obitelji.

Bihevioralno objašnjenje nastanka narcizma upravo je suprotno. Narcizam je posljedica pretjeranog i nerealnog potkrepljivanja djece (“svaka dječja želja je zapovijed”). Roditelji pretjerano hvale dijete, nagrađuju ga, uzdižu njegove sposobnosti te tako stvaraju grandiozni ego, koji se u kasnijoj dobi razvija u narcističku ličnost.

Kognitivne teorije tumače narcizam kao rezultantu pogrešnog bazičnog vjerovanja o vlastitom značenju te osoba ne procjenjuje svoja iskustva realno. Zbog toga se javlja precjenjivanje vlastitih mogućnosti, kao i mnoga druga obilježja karakteristična za narcisoidnu ličnost.

1.2 OBILJEŽJA NARCIZMA

Klinička literatura, temeljena na nekvantificiranim promatranjima, navodi kako narcisi izokreću stvarnost kako bi zaštitili vlastiti krhki pojam o sebi. Narcisi sebe vide kao specijalne i jedinstvene, kao da posjeduju izvanredne sposobnosti (Russell, 1985; prema Gabriel, Critelli i Ee, 1994). Pretjeruju u navođenju vlastitih postignuća, negiraju mane te smatraju da su superiorniji od drugih ljudi (Lax, 1975; prema Gabriel, Critelli i EE, 1994). Philipson (1985) navodi kako narcisi posjeduju temeljni nedostatak samopoštovanja te sposobnosti da iskuse ljubav ili da budu uključeni u uzajamno brižne odnose s drugima. Na primitivnoj, nesvjesnoj razini, oni doživljavaju snažnu usamljenost te posjeduju želju za ljubavi, a od ovih se osjećaja brane pokazivanjem grandioznosti te ekstremne usredotočenosti na sebe.

Budući da kao djeca nisu uspjeli u dovoljnoj mjeri internalizirati konzistentan pojam o sebi, odnosno identitet, ostali su vrlo ovisni o priznavanju i pažnji drugih ljudi. Drugi su ljudi vrijedni u tom smislu da narcisoidnom pojedincu pružaju poštovanje i odobravanje koje njemu samom fali. Stoga su odnosi u koje stupaju narcisoidni pojedinci obično eksploatacijske, odnosno parazitske prirode. Često nisu sposobni održavati duže emocionalne i seksualne odnose te su seksualne veze koje narcisi imaju obično promiskuitetne u smislu da su česte, indiskriminirajuće te uključuju malo obzira prema drugoj osobi. Unatoč ozbiljnosti ovih problema, klinička praksa ukazuje kako većina narcisa socijalno funkcionira relativno dobro, posjeduje „kapacitet za aktivan i konzistentan posao u nekim područjima“ (Kernberg, 1975; prema Philipson, 1985) te se čini kako imaju kompletan identitet ili pojam o sebi.

Pojedinci koji su visoko na skali narcizma skloni su imati pretjeran osjećaj vlastite važnosti, kao i nerealistični osjećaj povlaštenosti. Također pokazuju nedostatak empatije prema drugim ljudima te često eksploatiraju druge pojedince, u smislu zadovoljavanja vlastitih potreba (Ronnigstam, 2005; prema Penney, Moretti i Da Silva, 2008).

Narcisov nestabilan pojam o sebi vodi do potrebe za konstantnim divljenjem te za odnosima koji su karakterizirani konfliktom, intenzivnim emocijama i nestabilnošću (Ryan, Wekiel i Sprechini, 2008). Konačno, visoke razine narcizma povezane su s osobito nametljivim, osvetoljubivim te dominirajućim ponašanjem u interpersonalnim odnosima (Ogrodniczuk, Piper, Steinberg i Duggal, 2009; prema Stead, Fekken, Kay i McDermott, 2012).

Pa ipak, mnogi aspekti narcizma smatraju se pozitivnim osobinama i ne upućuju nužno na postojanje patologije. Stoga treba biti oprezan u dijagnosticiranju i strogo razgraničiti pojmove normalnog i patološkog narcizma.

1.3 ZDRAVI I PATOLOŠKI NARCIZAM

Zdravi narcizam kao aspekt normalnog samopoštovanja uključuje samopouzdanje, samoodržanje, pozitivno osjećanje koje izvire iz zadovoljstva životom, ali i asertivnost (aktivno zauzimanje za svoja prava i odlučno postizanje cilja). Od ovoga se narcizma razlikuje patološki narcizam u kojem je samopoštovanje u funkciji zaštite grandioznog, ali krhkog ega, koji se očituje precjenjivanjem vlastitih sposobnosti i postignuća (Begić, 2011).

Neke od karakteristika narcističkog poremećaja ličnosti mogu se pronaći u manjoj mjeri kod mnogo ljudi. Prema Kohutu (1971; prema Holmes, 2003), rast i oblikovanje normalnog, zdravog narcizma samostalan je i nužan razvojni proces. Umjesto da vidi narcizam kao nešto "loše", što nalazimo kod mentalno bolesnih, nezrelih i pogrešno analiziranih pojedinaca, Kohut je tvrdio da je zdravi narcizam preduvjet za uspješan život koji uključuje objektivne odnose te da pojavu sekundarnog narcizma treba shvaćati kao "ostatke" normalnog procesa narcističkog sazrijevanja. Najočitiiji primjer takvog narcizma može se vidjeti u normalnoj roditeljskoj fascinaciji i ponosu na svoju djecu, što je preduvjet da bi djeca razvila zdravo samopoštovanje.

Walder (1925; prema Campbell i Miller, 2011) prvi spominje koncept narcističke ličnosti. Opisuje pojedince s narcističkom ličnosti kao ljude koji se osjećaju superiorno te gledaju druge svisoka, usmjereni su na sebe s divljenjem i pokazuju nedostatak empatije koji je obično najvidljiviji u njihovoj seksualnosti, baziranoj na čistom fizičkom zadovoljstvu bez emocionalne intimnosti. Nemiah (1961; prema Campbell i Miller, 2011) je opisao narcizam ne samo kao tip ličnosti već i kao poremećaj kada je skovao termin „poremećaj narcističkog karaktera“. Kernberg (1967; prema Campbell i Miller, 2011) je kao dio svog promišljanja o graničnoj organizaciji ličnosti predstavio klinički opis onoga što je nazvao „narcistička struktura ličnosti“. U kasnijem radu, Kernberg (1970; prema Campbell i Miller, 2011) je pružio eksplicitne opise kliničkih karakteristika ovakve strukture, navodeći dijagnozu koja je temeljena na opažljivom ponašanju te razlikovao normalni i patološki narcizam. Međutim, tek je Kohut (1968; prema Campbell i Miller, 2011) kasnije uveo termin narcistički poremećaj ličnosti.

1.4 PODTIPOVI NARCIZMA

Iako je narcistički poremećaj ličnosti ukorijenjen u nozologiji kao kategorijalni entitet u kliničkoj psihologiji i psihijatriji, psiholozi ličnosti dugo su promatrali narcizam kao crtu, odnosno dimenziju ličnosti koja varira od vrlo niske do vrlo visoke. Iako je narcistički poremećaj ličnosti bio fokus relativno malog broja empirijskih istraživanja, narcizam kao crta ličnosti postao je središte bogatog područja istraživanja. Umjesto korištenja kategorijalne dijagnoze narcizma, psiholozi ličnosti fokusirali su se prvenstveno na razvijanje mjera dimenzija narcizma, odnosno najviše korištenog upitnika narcisoidnosti (engl. *Narcissistic Personality Inventory*; u daljnjem tekstu NPI (Raskin i Terry, 1988).

Postoje tri dimenzije narcističkog poremećaja ličnosti. Arogantni narcizam koji Wright i sur. (1989; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008) nazivaju očitim, a Rosenfeld (1965., prema Holmes, 2003) "neosjetljivim" obuhvaća osjećaj superiornosti, jedinstvenosti, maštanja o tome kako je osoba najbolja, snažna i onipotentna. Kod ovakvog se narcizma javlja zavist, oholost, bijes i bezobzirnost.

Stidljivi, ili prikriveni narcizam, uz jedinstvenost i vlastito precjenjivanje obilježavaju sram, stidljivost, povučenost, preosjetljivost i emocionalna ranjivost. Prikriveni narcizam uključuje ekspresiju niskog samopoštovanja, anksioznosti te preosjetljivosti, no ispod toga se nalazi osjećaj superiornosti koji se očituje u grandioznim fantazijama i očekivanjima. Prikriveni narcizam uključuju isti osjećaj povlaštenosti i eksploatacije te hostilnost kao i očiti narcizam, no u negativnoj je korelaciji sa samopoštovanjem (Rose, 2002; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008).

Treći je podtip maligni narcizam, stanje u kojem se javljaju antisocijalno ponašanje, sadizam, agresivnost, paranoidni stav i suicidalnost. Naziva se također i seksualnim narcizmom jer uključuje egocentrični obrazac seksualnog ponašanja koji uključuju nisko samopoštovanje te napuhani osjećaj seksualne sposobnosti i povlaštenosti (Hurlbert i sur., 1994; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008). Iako su seksualni narcisi skloni imati negativne stavove prema seksu te doživljavati niske razine seksualnog zadovoljstva i seksualne asertivnosti, također su preokupirani seksom te imaju visoko seksualno samopoštovanje i osjećaj povlaštenosti na seks (Wryobeck i Wiederman, 1999; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008).

Nesporno je svakoj definiciji i opisu narcizma kako je on spolno neutralan, što znači da se općenito pretpostavlja da se jednako odnosi i na muškarce i na žene budući da postoji malen

broj referenci o povezanosti narcizma i spola. Pa ipak, u brojnim istraživanjima pri usporedbi muškaraca i žena na ljestvici narcizma, muškarci najčešće postižu statistički značajno više rezultate od žena (Foster, Shrira i Campbell, 2003). Ovakvi rezultati upućuju na postojanje spolnih razlika u narcisoidnosti, no istraživači još uvijek pokušavaju odgovoriti na pitanje uzroka takvih razlika, ekspresije i posljedica za socijalno funkcioniranje.

2. SPOLNE RAZLIKE

Pitanje povezanosti narcizma i spola vrlo je kompleksno. O uzroku razlika koje muškarci i žene postižu na upitnicima za procjenjivanje razina narcizma teoretizira se s mnogih gledišta, počevši od psihoanalitičkog pa sve do sociološkog. Iako mnoga istraživanja po prirodi dođu do nalaza kako maskulinitet i narcizam nužno idu jedno uz drugo, u obzir treba uzeti širi raspon faktora prije donošenja ovakvih zaključaka.

2.1 NARCIZAM (NI)JE MASKULINIZAM

Narcizam kao crta ličnosti karakteriziran je značajkama poput grandioznog osjećaja vlastite vrijednosti, jedinstvenosti, autoriteta, osjećaja povlaštenosti i samodivljenja. Ove su karakteristike tipične posredne crte ličnosti, od kojih se neke (jedinstvenost, autoritet) smatraju znakovima maskuliniteta (Bem, 1975; prema Zhou, Li, Zhang i Zeng, 2012).

Za žene bi pokazivanje takvih sklonosti, odnosno osjećaja, moglo dovesti do negativnih socijalnih sankcija, budući da bi to značilo kršenje stereotipnih spolnih uloga; od žena se očekuje da budu uključene u pozitivna socijalna ponašanja kao što su ljubaznost, suosjećanje, toplina, osjećajnost i razumijevanje (Martin, 1987; prema Tschanz, Morf i Turner, 1998). Pronađeno je da su žene na vodećim pozicijama evaluirane negativno ukoliko su kršile ova očekivanja autokračičnošću, direktivnošću ili zauzimanjem vodećih pozicija za koje su potrebne sposobnosti upravljanja ljudima (Butler i Geis, 1990; prema Tschanz, Morf i Turner, 1998). Nadalje, čini se da se žene, kako bi imale utjecaj na muškarce, moraju činiti društvenima i pristupačnima; s druge strane, muškarci se moraju činiti kompetentnima, bez obzira na spol osobe na koju se vrši utjecaj.

Richman i Flahery (1990; prema Watson i Biderman, 1994) navode kako postoje spolne razlike u ekspresiji narcizma, odnosno žene će najčešće htjeti biti povezane s izvanrednim figurama, dok će muškarci htjeti biti te figure. Također je vjerojatnije da će muškarci pokazivati

patološku grandioznost kao dio narcističkog poremećaja ličnosti, dok će žene češće biti nezrelo ovisne o drugima.

S obzirom na kriterije narcističkog poremećaja ličnosti, kod muškaraca se češće javlja eksploatacija te nedostatak empatije. Uzimajući u obzir ove rezultate s većom učestalosti narcističkog poremećaja ličnosti među muškarcima, može se zaključiti kako rano preuzimanje spolne uloge gradi snažnu shemu koja kasnije vodi percepcije, ponašanja i odluke na način sukladan spolnim ulogama i sociokulturalnim očekivanjima (Campbell i Miller, 2011).

Stoga možemo zaključiti kako, osim socijalnih čimbenika, veliku ulogu u stvaranju narcističke ličnosti imaju i razvojni, odnosno odgojni faktori. Iako postoji nekoliko zastupljenih teorija koje objašnjavaju postanak narcističke ličnosti, psihoanalitička teorija je jedina koja nudi uvid u nastanak spolnih razlika.

2.2 RAZVOJ SPOLNIH RAZLIKA PREMA PSIHOANALITIČKOM STAJALIŠTU

Majke su, kao glavni skrbnici djece, sklone gledati ih na spolno specifičan način. Za sinove je vjerojatnije da će ih majka vidjeti kao “ostale”, u ulogama brata, oca ili muža, dok je za kćeri vjerojatnije da će ih vidjeti kao ekstenzije sebe, odnosno vlastite majke. Kako bi sin postao maskulin, mora razviti dobro definirana ego-ograničenja koja ga psihološki odjeljuju od osobe s kojom je prvotno povezan. Stoga se on doživljava kao otac za kojim se čezne, muž kojemu se zamjera te erotski objekt koji je zamjena za neadekvatnog partnera. S druge strane, kćerima je rijetko dana psihička sloboda i mobilnost. Budući da su kći i majka istog spola, proces njihove separacije podrazumijeva veću razinu povezanosti i kontinuiteta od onoga koji postoji između majke i sina.

Kći koja je iskusila nedostatak majčine empatije može steći osjećaj vlastite vrijednosti tako što djeluje kao ekstenzija svoje majke. Ona se ne mora osjećati cijenjeno sama za sebe, već kao dio onoga tko se doživljava svemogućim. Kod muškaraca s narcisoidnom ličnosti, s druge strane, ženske partnerice ne postaju dio njihovog identiteta, već služe kako bi se postiglo divljenje te kako bi cijenile njihov autonomni i slabo održavani pojam o sebi. Za muškarce je također vjerojatnije da pokazuju osjećaje grandioznosti, ekstremnu usmjerenost na sebe te potrebu za divljenjem. Kroz takva ponašanja, muškarac ponavlja iskustva “odijeljenosti” od majke u djetinjstvu te je ovisan o hvali i divljenju drugih, koje ne može dobiti iz unutarnjih izvora.

2.3 DIMENZIJE UPITNIKA NARCISTIČKE LIČNOSTI

Upitnik narcističke ličnosti (NPI) (Raskin & Terry, 1988) razvijen je kako bi mjerio individualne razlike u razinama grandioznog pojma o sebi te njegovoj kombinaciji s pretjeranom osjetljivosti, ekshibicionizmom, osjećajem povlaštenosti, eksploatacijom te nedostatkom empatije koji zajedno tvore dominantnu crtu ličnosti pojedinca. Iako postoje mnogi autori koji su pokušali objasniti dimenzije narcizma, najšire je korištena podjela na 4 dimenzije. Naime, Emmons (1987; prema Tschanz, Morf i Turner, 1998) navodi kako se NPI sastoji od četiri faktora: vodstvo/autoritet, uobraženost/samodivljenje, superiornost/arogantnost i eksploatacija/osjećaj povlaštenosti te je upitnik pokazao zadovoljavajuću pouzdanost i konstruktivnu valjanost.

Eksploatacija i osjećaj povlaštenosti pokazali su se kao neadaptivni aspekti narcizma. Suprotno od drugih dimenzija narcizma, koje su u pozitivnoj korelaciji sa samopoštovanjem i drugim indikatorima psihološkog zdravlja, eksploatacija/osjećaj povlaštenosti nije u značajnoj korelaciji sa samopoštovanjem (Watson i sur., 1992; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008). Nadalje, eksploatacija/osjećaj povlaštenosti povezan je s mnoštvom negativnih interpersonalnih ponašanja, uključujući nedostatak empatije, što je povezano s izostankom brige za druge, kao i s teškoćama u shvaćanju tuđe perspektive (Watson i sur., 1992; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008).

Rezultati na NPI-u općenito su viši za muškarce nego za žene (Foster i sur., 2003; prema Campbell i Miller, 2011). Richman i Flaherty (1990; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008) navode kako muškarci postižu više rezultate od žena na nekoliko čestica NPI-a, uključujući čestice o eksploataciji, osjećaju povlaštenosti te nedostatku empatije. Moguće objašnjenje leži u činjenici da je ženama društvenom ulogom predodređeno da imaju više empatije nego muškarci. Niže rezultate na česticama koje uključuju eksploataciju/osjećaj povlaštenosti možemo tumačiti mogućnošću da su kod narcističnih žena te dvije dimenzije slabije izražene, ali i mogućnošću da se spolne razlike u narcisoidnosti osim u strukturi očituju i u ekspresiji poremećaja.

2.4 SPOLNE RAZLIKE U EKSPRESIJI NARCIZMA

Spol je bitan faktor i u ekspresiji narcizma. Primjerice, za muškarce je vjerojatnije od žena da će pokazivati očiti i seksualni narcizam. Za razliku od toga, žene mogu zadovoljiti svoje narcističke ciljeve kroz suptilnija, indirektna sredstva koja su u skladu s njihovom seksualnom

ulogom. Razlog tome je činjenica da su kvalitete otvorenog narcizma (nametljivost, asertivnost, samodopadnost i sl.) i seksualnog narcizma općenito više društveno prihvatljive kada se radi o muškarcima (Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008).

Russell (1985; prema Gabriel, Critelli i EE, 1994) spominje kako muškarci koji su visoko na skali narcizma precjenjuju svoju privlačnost, što je prvi klinički podatak za često navođen fenomen narcističke grandioznosti. Gabriel, Critelli i EE (1994) navode kako i muškarci i žene precjenjuju svoju inteligenciju, dok muškarci također precjenjuju svoju privlačnost.

Za narcisoidne je žene, u odnosu na nenarcisoidne, vjerojatnije da će nositi šminku, imati stilizirane obrve te se provokativnije odijevati. Za narcisoidne muškarce, u odnosu na nenarcisoidne, vjerojatnije je da neće nositi naočale (Campbell i Miller, 2011).

2.4.1. SEKSUALNOST I NARCIZAM

Kada tek upoznaju druge ljude, strategije narcisa imaju željeni učinak. Ostavljaju pozitivan dojam na druge ljude, čine se dragima, zabavnima i kompetentnima, kao i atraktivnima i simpatičnima (Oltmanns, Friendman, Fiedler i Turkheimer, 2004; prema Campbell i Miller, 2011). Pa ipak, njihovi ih partneri opisuju kao obmanjujuće i manipulativne te se osjećaju manje vrijednima u njihovom prisustvu (Torchetti i Morf, 2010; prema Campbell i Miller, 2011).

Iako su mnoge studije pokazale spolne razlike u seksualnim stavovima i ponašanju, tek nekoliko istraživanja bavilo se interakcijom spola i narcizma u predviđanju seksualnih ishoda. Rezultati pokazuju jaču povezanost između narcizma i seksualnosti kod muškaraca nego kod žena (Campbell i Miller, 2011). Osim toga, muškarci su skloniji ostvariti više dobiti iz kratkoročnih veza u reproduktivnom smislu. Prema tome, neki od dokaza (primjerice sklonosti prisili) više se odnose na muškarce nego na žene, što je konzistentno s trendom da su muškarci u odnosu na žene više narcisoidni (Foster, Campbell i Twenge, 2003; prema Campbell i Miller, 2011). Istraživanja također pokazuju kako su narcisoidni muškarci skloni kažnjavati žene koje ne odgovaraju na njihove seksualne zahtjeve (Bushman i sur., 2003; prema Campbell i Miller, 2011), što može značiti da su, u odnosu na nenarcisoidne muškarce, narcisi manje empatični prema potencijalnim partnericama koje im uskraćuju seks.

Seksualni narcizam u značajnoj je korelaciji s druge dvije mjere neadaptivnog narcizma kod muškaraca, ali ne i kod žena. Prema tome, seksualni narcizam mogao bi biti drugačija varijabla kod muškaraca i žena. Kod žena su se pokazale značajno niže razine seksualnog

narcizma nego kod muškaraca te su vjerovala da koriste manje seksualne prisile nego muškarci. Moguće je da je socijalno prihvatljivije za muškarce da budu seksualno narcistični te da koriste seksualnu prisilu. Ova činjenica možda reflektira spolne razlike u seksualnosti ili predrasude o socijalnoj poželjnosti koje su u skladu sa spolnim normama. Istraživanja su pokazala kako žene navode manje očitih seksualnih ponašanja nego muškarci (Oliver i Hyde, 1993; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008).

2.5 NARCIZAM I AGRESIJA

U istraživanju povezanosti narcizma i agresije kod djece (Barry i sur., 2007), ali i u brojnim drugim istraživanjima sličnog tipa (npr. Chabrol, 2009; prema Zhou, Li, Zhang i Zeng, 2012), pronađena je povezanost između narcizma i proaktivne te reaktivne agresije, kao i narcizma i nekoliko težih problema u ponašanju. Korelacija je bila vrlo visoka, čak i kada su kontrolirane demografske varijable (spol, rasa i prihodi) koje su povezane s narcizmom i nekim dimenzijama psihopatije. Ovi nalazi pokazuju kako je narcizam jedinstveni prediktor različitih subtipova agresije i problema u ponašanju.

Iako se istraživači slažu kako priroda narcizma nije unidimenzionalna, ostaje nerazjašnjeno od koliko se točno dimenzija konstrukt sastoji te koliko su one povezane s nasiljem i agresijom kod adolescenata. Stolorow (1986; prema Penney, Moretti i Da Silva, 2008) navodi kako nisu svi aspekti narcizma nužno neprikladni, niti su svi prediktori agresivnosti; naime, određene dimenzije mogu dovesti do pozitivnih ishoda (kao što su autonomija, individuacija te samopouzdanje) kod adolescenata, koji im olakšavaju prijelaz u odraslu dob.

Većina empirijskih dokaza podržava ovu tvrdnju, sugerirajući kako su jedine neadaptivne dimenzije narcizma (osjećaj povlaštenosti, eksploatacija) povezane s agresijom te problemima u ponašanju, dok dimenzije za koje se smatra da su adaptivne (npr. autoritet, samodostatnost) nisu povezane s ovim vrstama ishoda (Barry i sur., 2003; prema Penney, Moretti i Da Silva, 2008).

Budući da imaju potrebu očuvati nestabilnu sliku o sebi, narcisi mogu imati ekstremne reakcije kada primjete prijetnju grandioznom pojmu o sebi. Brown (2004; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008) navodi kako se kod narcisa može pronaći više dispozicijskog neprijateljstva i osvete. Nadalje, u laboratorijskim istraživanjima pronađeno je da narcisi izražavaju više ljutnje i agresije kao odgovor na uvredu i socijalno odbijanje (Baumeister i sur., 2000; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008). Takva agresija kao odgovor na negativne interpersonalne povratne

informacije mogla bi djelomično biti rezultat njihove nesposobnosti da kontroliraju impulse kada su suočeni s prijetnjom vlastitom egu.

Meta-analize pokazuju kako muškarci imaju veće samopoštovanje te pokazuju više agresivnog ponašanja nego žene. Također se pokazalo kako kontroliranje varijable spola može razjasniti povezanost između samopoštovanja, agresije i narcizma (Webster, Kirkpatrick, Nezelek, Smith i Paddock, 2007). Te se spolne razlike u povezanosti narcizma i agresije ponajviše primjećuju u partnerskom životu u mlađoj i srednjoj odrasloj dobi.

2.5.1. NASILJE U ROMANTIČNIM ODNOSIMA

Narcisoidne ličnosti sklone su reagirati na razočaranje sramom i srdžbom, što može dovesti do agresije i želje za osvetom (Kohut, 1978; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008). Ova činjenica sugerira da će narcisoidni pojedinci vjerojatnije biti uključeni u nasilje prema partneru, što potvrđuje i Craig (2003; prema Ryan, Sprechini i Wekiel, 2008), navodeći kako je i kod muškaraca i žena pronađena korelacija između narcizma i recidiva u zlostavljanju partnera te obiteljskog nasilja.

Uzimajući u obzir činjenicu da je osjećaj povlaštenosti povezan sa seksom i potencijal za otporom kada je seks odbijen, seksualni narcizam bolji je prediktor seksualne prisile od druge dvije vrste narcizma. Pronađena je značajna povezanost između seksualnog narcizma kod muškaraca i seksualne prisile njihovih partnera (Ryan, Weikel i Sprechini, 2008). Smatra se da je to rezultat obrambene projekcije u kojoj muškarci precjenjuju partnerovu prisilu kako bi opravdali vlastito prisiljavanje.

Također je pronađena povezanost između seksualnog narcizma i relativnog pretjerivanja u navođenju fizičkih napada (i za sebe i za partnera). Moguće je da seksualni narcisi pretjerano navode partnerovu fizičku agresiju kako bi opravdali vlastitu fizičku agresiju. Također je moguće da je pretjerano navođenje fizičke agresije produkt prihvaćanja veće fizičke agresije u vezi od strane muškarca.

Ryan, Sprechini i Wekiel (2008) također navode kako kod žena postoji značajna korelacija između dimenzije eksploatacije i seksualne prisile. Žene eksploatatori mogu osjećati kako su bolje od drugih, da su njihove potrebe važnije od potreba partnera te da bi drugi ljudi trebali ispunjavati njihove želje, što može dovesti do toga da misle da je prihvatljivo koristiti

prisilu kako bi kontrolirale i manipulirale svojim partnerima te biti pretjerano osjetljive na partnerovu percipiranu prisilu.

2.5.2. NARCIZAM I SAMOPOŠTOVANJE

Bushman i Baumeister (1998; prema Barry i sur., 2007) objašnjavaju narcizam kao emocionalno ulaganje pojedinca u ostvarivanje vlastite superiornosti, s istovremenim osjećajem kako da superiornost još uvijek nije postignuta. Samopoštovanje se može opisati kao globalna evaluacija vlastite vrijednosti, bez da je pojedinac snažno motiviran prikazati se vrijednim u očima drugih kao što je to slučaj kod narcizma. Iako su samopoštovanje i narcizam različiti konstrukti, istraživanja su pokazala kako su u značajnoj pozitivnoj korelaciji (Kernis i Sun, 1994; prema Barry i sur., 2007).

Salmivalli (2001; prema Barry i sur., 2007) navodi kako su kvalitativne razlike (primjerice zdravo visoko samopoštovanje nasuprot nezdravom niskom samopoštovanju) bolji prediktori agresivnog ponašanja nego evaluacija samopoštovanja na kontinuumu. Primjerice, narcistični pojedinci s visokim samopoštovanjem koji odbijaju vidjeti negativne stvari kod sebe samih, češće će pokazivati agresivno ponašanje. Webster i sur. (2007) tvrde da narcizam ima motivacijske i afektivne komponente koje samopoštovanju fale te da visoko samopoštovanja znači misliti dobro o sebi, dok narcizam uključuje snažnu želju da se misli dobro o sebi.

Visoko samopoštovanje moglo bi služiti kao obrana od agresivnih reakcija, odnosno ljudi s niskim samopoštovanjem imaju ga premalo kako bi se nosili sa svakodnevnim prijetnjama, što povećava vjerojatnost agresivnih reakcija. Unatoč očekivanju da će ljudi s visokim narcizmom i nestabilnim samopoštovanjem pokazivati najviše agresivnih stavova, zapravo su ih pokazivali ljudi s niskim narcizmom i nestabilnim samopoštovanjem, dok su sljedeći bili ljudi s visokim narcizmom i visokim samopoštovanjem.

Webster i sur. (2007) objedinjuju velik broj opsežnih istraživanja o povezanosti samopoštovanja i agresije te spola kod narcističkih ličnosti. Navode kako muškarci imaju veće samopoštovanje, a utvrđeno je i kako postoje manje spolne razlike u narcizmu nego u razinama samopoštovanja. Također, nestabilnost samopoštovanja mogao bi biti glavni moderator u (razumijevanju) povezanosti između narcizma i agresivnih stavova.

3. DRUŠTVENI FAKTORI

Jedna od zanimljivih činjenica je povećanje rezultata na mjerama narcizma u posljednjih 20-25 godina (Nigro i Galli, 1985; prema Jakobwitz i Egan, 2006). Nedavna istraživanja pronašla su konzistentno visoke rezultate, neovisno o veličini uzorka. Smatra se kako je moderno zapadnjačko društvo puno više materijalističko te kompetitivnije nego prije 20 godina, te da je možda potreban određen stupanj narcizma kako bi se uspjelo u ovakvom obliku društva. Anonimnost vodi do smanjenog osjećaja društvene odgovornosti te dok je god koncept povređivanja druge osobe apstraktan (društvo), u odnosu na specifičan (kolega ili susjed), pojedinci će biti spremniji ponašati se na takav način. Osim toga, rezultati na NPI-u viši su u individualističkim društvima (npr. u SAD-u i zemljama Europe) u odnosu na kolektivistička društva (npr. Azija) (Foster, Campbell i Twenge, 2003; prema Campbell i Miller, 2011).

Pri razmatranju uzroka spolnim razlikama u narcizmu modernog doba, treba uzeti u obzir i promjene u socijalnim ulogama žena u dvadesetom stoljeću. Tijekom Velike depresije i Drugog svjetskog rata, žene su bile prisiljene postati samodostatne kako bi kompenzirale za teške ekonomske prilike te činjenicu da su mnogi muškarci odlazili u rat. Međutim, kada je rat završio te se ekonomska situacija stabilizirala, muškarci su se vratili na stare, istaknute uloge te su žene manje bile poticane da budu poduzetne.

Međutim, u 60-im godinama i kasnije, ženske uloge na poslu te u društvu ponovno su postale istaknute. Odražavajući činjenicu da društveni trendovi utječu na promjene u narcističkim sklonostima, meta-analize su otkrile slične trendove s obzirom na razine asertivnosti kod žena kroz vrijeme (Twenge, 2001; prema Campbell i Miller, 2011). Takve analize pružaju dokaze, uzimajući u obzir još jednu perspektivu, pokazujući da narcističke sklonosti fluktuiraju u očekivanim smjerovima kada su prisutne specifične okolnosti.

3.1 NARCIZAM U ADOLESCENCIJI

Istraživanja su pokazala kako se narcizam češće javlja kod muškaraca nego kod žena u odrasloj populaciji te populaciji djece školskog uzrasta (Thomaes i sur., 2008; prema Zhou, Li, Zhang i Zeng, 2012). Nadalje, spol se pokazao važnim faktorom u ekspresiji narcizma. Primjerice, pronađeno je da je spol moderator u povezanosti narcizma i problema u ponašanju u smislu da je značajno povezan s agresijom u odnosima kod adolescentica, no ne i kod adolescenata. Ove spolne razlike pokazuju kako narcizam ima puno veći utjecaj na žensku

prilagodbu, što je moguće zbog spolnih normi koje se odnose na narcističko ponašanje. Moguće je da su narcistička ponašanja puno socijalno prihvatljivija i adaptivna za muškarce nego za žene.

Zhou, Li, Zhang i Zeng (2012) navode kako je narcizam povezan s pozitivnim prijateljskim kvalitetama samo kod dječaka, što pruža dokaz da je narcistično ponašanje prihvatljivije za dječake nego za djevojčice. Ove maskuline crte su prihvatljivije u muškim grupama te se češće mogu naći u muško-muškim prijateljstvima (Suh i sur., 2004; prema Zhou, Li, Zhang i Zeng, 2012). Prema tome, narcistička ponašanja kod dječaka u skladu su s njihovom spolnom ulogom te se najčešće percipiraju na pozitivan način.

Ovi nalazi idu u prilog prošlim istraživanjima, koja tvrde da je primarni cilj narcisa održavanje samopoštovanja i/ili očuvanje pozitivnog osjećaja vlastite vrijednosti. "Potvrđivanje" kao prijateljska kvaliteta može predstavljati važan izvor potvrde vlastite vrijednosti. Stoga nije iznenađujuće da adolescenti visoko na skali narcizma izjavljuju dobivanje više potvrđivanja od prijatelja. Nadalje, prethodna su istraživanja pokazala kako su narcisi šarmantni, ekstrovertirani te samouvjereni pojedinci (Paulhus, 2001; prema Zhou, Li, Zhang i Zeng, 2012). Ove karakteristike mogle bi pomoći narcisima da razviju podržavajuće odnose te da ostvare kvalitetnu komunikaciju s drugima, što ima pozitivan utjecaj na kvalitetu prijateljstava.

3.2 NARCIZAM DANAS

Neki autori navode kako suvremena društva grade kulturu narcizma (Lasch, 1978; prema Praper, 1994). U nekim sferama profesionalnog rada (primjerice menadžerski profili, političari, kadrovi u trgovini i sl.) grandioznost postaje sastavni dio profesionalnog imidža. Ako je narcisoidna osoba vrlo darovita, uspjeh joj je zajamčen. Narcisoidni se ljudi često nalaze među političarima. Čak i da su daroviti, bez narcisoidnosti koja iz njih izbija ne bi djelovali tako upečatljivo.

Sherill (2001; prema Campbell i Miller, 2011) spominje „stečeni situacijski narcizam“ (eng. *Acquired Situational Narcissism– ASN*). Označava stanje kod kojeg pojedinci na moćnim pozicijama (npr. filmske zvijezde, političari, profesionalni sportaši) razviju narcističke crte ličnosti kao rezultat njihove slave. Narcizam može kod ljudi dovesti do traženja slave, no ASN se razvija nakon postizanja uspjeha te ponekad pojača narcističke sklonosti koje je osoba već imala. Pokazalo se kako su slavne narcisoidne žene imale izraženije crte od narcisoidnih slavni

muškaraca. Uzimajući u obzir rijetkost narcisoidnosti kod žena u općoj populaciji, ovaj podatak može značiti da se narcizam stvara ili pak pojačava kao rezultat slave.

Bez sumnje danas, znajući više o narcizmu i posjedujući mogućnost dijagnosticiranja, narcizam postaje prepoznatljiv pa je zbog toga prisutniji, ali uz to postoje i mnoge društvene karakteristike koje podupiru razvoj patološkog narcizma.

4. ZAKLJUČAK

Koncept narcizma vrlo je kompleksan, budući da je blisko vezan uz mnoge psihičke poremećaje i patološka stanja (npr. psihopatiju, antisocijalni poremećaj ličnosti i sl.). S obzirom na činjenicu da se narcizam kao crta ličnosti razvija od najranijih dana, ne čudi kako je upravo odgoj jedan od primarnih čimbenika koji uvjetuju spolne razlike u narcisoidnosti. Drugi važan čimbenik koji uvjetuje različite manifestacije narcisoidnog poremećaja ličnosti kod muškaraca i žena je socijalni; primjerice, od muškaraca se očekuje da budu asertivni, visokog samopouzdanja i imaju stalna postignuća, što kod njih potiče stvaranje umjetne idealizirane slike od sebi, zbog čega postižu više rezultate na NPI-u, a u nekim slučajevima takve visoke razine narcizma dovode i do agresije. Stoga bi se daljnja istraživanja mogla usmjeriti na utjecaje društvenih očekivanja na razvoj narcističkih crta ličnosti.

LITERATURA

- Barry, T. D., Thompson, A., Barry, C. T., Lochman, J. E., Adler, K. i Hill, K. (2007). The importance of narcissism in predicting proactive and reactive aggression in moderately to highly aggressive children. *Aggressive Behavior*, 33(3), 185-197.
- Begić, D. (2011). *Psihopatologija*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Campbell, W. K. i Miller, J. D. (2011). *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments*. Hoboken, N.J.: John Wiley and Sons.
- Chabrol H., Van Leeuwen, N., Rodgers, R. i Sejourne, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, 47(7), 734-739.
- Ellis, L., Hershberger, S., Field, E., Wersinger, S., Pelis, S., Geary, D., Palmer, C., Hoyenga, K., Hetsroni, A. i Karadi, K. (2008). *Sex differences: summarizing more than a century of scientific research*. Psychology Press, New York.
- Frančičković, T. i Moro, Lj. (2009). *Psihijatrija*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Gabriel, M. T. , Critelli, J. W. i Ee, J. S. (1994). Narcissistic illusions in self-evaluations of intelligence and attractiveness. *Journal of Personality* , 62, 143-155.
- Holmes, J. (2003). *Ideje u psihoanalizi: Narcizam*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Jakobwitz, S. i Egan, V. (2006). The Dark Triad and normal personality traits. *Personality and Individual Differences*, 40, 331–339.
- Murphy, C. i Vess, J. (2003). Subtypes of psychopathy: Proposed differences between narcissistic, borderline, sadistic, and antisocial psychopats. *Psychiatric Quarterly*, 74, 11-29.
- Penney, S. R., Moretti, M. M. i DaSilva, K. S. (2008). Structural validity of the MACI psychopathy and narcissism scales: Evidence of multidimensionality and implications for use in research and screening. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 37(2), 422-433.
- Philipson, I. (1985). *Gender and Narcissism*. *Psychology of Women Quarterly*, 9, 213-228.
- Praper, P. (1994). Razvojni aspekti narcističkih smetnji osobnosti. *Psihoterapija*, 24, 37-43.

- Raskin, R. i Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the narcissistic personality inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890-902.
- Ryan, K. M., Weikel, K. i Sprechini, G. (2008). Gender differences in narcissism and courtship violence in dating couples. *Sex Roles*, 58, 802–813.
- Stead, R., Fekken, G. C., Kay, A. i McDermott, K. (2012). Conceptualizing the Dark Triad of personality: Links to social symptomatology. *Personality and Individual Differences*, 53(8), 1023-1028.
- Tschanz, B., Morf, C. i Turner, C. (1998). Gender differences in the structure of narcissism: A multi-sample analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Sex Roles*, 38(9), 863-870.
- Wai, M. i Tiliopoulos, N. (2012). The affective and cognitive empathic nature of the Dark Triad of personality. *Personality and Individual Differences*, 52, 794-799.
- Watson, P.J. i Biderman, M.D. (1994). Narcissistic Traits Scale: Validity evidence and sex differences in narcissism. *Personality and Individual Differences*, 16, 501-504.
- Webster, G. D., Kirkpatrick, L. A., Nezlek, J. B., Smith, C. V. i Paddock, E. L. (2007). Different slopes for different folks: Self-esteem instability and gender as moderators of the relationship between self-esteem and attitudinal aggression. *Self and Identity*, 6, 74-94.
- Zhou, H., Li, Y., Zhang, B. i Zeng, M. (2012). The relationship between narcissism and friendship qualities in adolescents: Gender as a moderator. *Sex Roles*, 67,452-462.